

ראיון עם מר נחמיה עזז

תאריך: 5.6.1990

מראינת: אביבה לימון

מפענחת: דבורה בוקנט

מקלידה: נדיה לוצנקו

קלטות מס' 521, 520

עורך: אפרים פרויד

גרסא ב'

הארכיון לתולדות ההתיישבות בנגב ע"ש דוד טוביהו

ספריית ארן. אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

א.ל. שלום לך מר עוז!

נ.ע. שלום וברכה!

א.ל. אפשר לומר ברוך בואך לארץ?

נ.ע. לא, אני לא בא לארץ, אני רק חוזר מפעם לפעם.

א.ל. אז נגיד ברוך שובך. האם תוכל לתת קצת פרטים ביוגרפיים על עצמך?

נ.ע. אני יליד 1923. נולדתי בברלין, בגרמניה, כשהורי היו בטיול באירופה אבי היה כבר בארץ ב-1906. הוחזרתי לארץ בגיל ארבעה חודשים, וגדלתי בזיכרון-יעקב. החלק המוקדם של התבגרותי היה, כנהוג באותן שנים, בשורות של ה"הגנה". חלק גדול מחיי ביליתי בשירות צבאי וצבאי למחצה. במלחמת העולם השנייה שירתתי בבריגאדה. אחרי כן עסקתי בכל מיני פעילויות של עליה, עד הכרזת המדינה. אז חזרתי לארץ והצטרפתי לשורות הלוחמים כאן. שירתי בתחילת 1948 למיטב זכרוני עד אוגוסט, בעמק-הירדן, עוד לפני הקמת צה"ל באופן רשמי, בתחילת המלחמה. הייתי בשורות של הגנה-אזורית בטבריה, ואח"כ כשטבריה נכבשה אז בעצם חוילתי לצה"ל.

א.ל. אתה קצת עשית קפיצה מאד מאד גדולה. ישר לצבא. ספר לי קצת על נעורידך, על לימודיך בזיכרון?

נ.ע. למדתי בזיכרון - יעקב עד גיל 12 (נדמה לי). אז הורי עברו לחיפה וזמן קצר אחרי זה אמי נפטרה. למדתי בחיפה, גמרתי ב"ס עממי בחיפה. ואחרי זה עבדתי תקופה קצרה מאד בתור שוליה, או חניך בחברת-החשמל, ואחרי זה - זה היה ב... אני לא זוכר את השנים. שנים לגמרי מבולבלות אצלי מבחינה כרונולוגית. תקופה קצרה למדתי בביירות.

א.ל. איך אתה מגיע לביירות?

נ.ע. הרבה, הרבה אנשים מהישוב הישן באותה תקופה שלחו את בניהם לביירות. גם מבחינה של הקניית שפה זרה וגם אולי מסנוביות מסוימת חברתית, ואינני יודע בדיוק. הייתה סיבה, כי אבי היה אלמן אז.

א.ל. ואתה חיית שם בפנימייה?

נ.ע. כן, הייתי בפנימייה.

א.ל. ובית הספר היה ב"ס - תיכון?

נ.ע. לימודי-תיכון, כן.

א.ל. וסיימת בבירות?

נ.ע. לא, לא סיימתי, גרשו אותי הרבה לפני כן. אני לא הייתי תלמיד מצטיין וגם די פרוע. על-כל-פנים חזרתי ובגיל שבע-עשרה שבע-עשרה וחצי (קצת רימייתי ביחס לגילי ...) - הצטרפתי למה שנקרא היה אז משטרת-הישובים-העבריים. בערך ב-1941 - הצטרפתי לפל"ם. "כאילו" גויסתי, כי זה לא היה גוף חוקי אז. אבל הוטל עלי להתגייס לצי המסחרי הבריטי; זה היה כבר בתקופת המלחמה באפריקה, כשטוברוק הייתה במצור, ושירתי בעצם על האונייה הראשונה שפרצה את המצור לביירות. ששמה היה "שקמונה". זו הייתה ספינה בבעלות יהודית. כשנה אחרי זה חליתי במה שאז קבעו דלקת פרקים; ידי היו כאילו מאובנות.

הארכיון לתולדות ההתיישבות בנגב ע"ש דוד טוביהו

ספריית ארן. אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

שוחררתי מהצי כנכה, ועברתי טפול במשך שנה, ליתר דיוק כמעט שנה, תשעה חודשים, עד שידי השתחררו. אחר-כך התגייסתי לצבא הבריטי, ועם הקמת הבריגאדה הצטרפתי לשורותיה.

א.ל. ציינת קודם שהיית במסגרת הפלי"ם, איזה תפקיד הוטל עליך באותה תקופה?

נ.ע. זה לא היה תפקיד. חלק מאתנו, נאמר לנו, שבשביל לקבל את ההכשרה המקצועית עלינו להתגייס או למצוא מקומות עבודה מתאימים ועזרו לנו אז באמצעות חבל-ימי-לישראל, למצוא מקומות עבודה בצי-המסחרי. מלבד זאת לא הוטלו עלינו שום משימות, כי זה היה רק אמצעי לקבל את ההכשרה הדרושה. כך זה היה אז, חלק מהנוער התגייס לצי הבריטי המלחמתי, וחלק נקלט בשביל ללמוד אז את המקצועות הימיים, כמו מכונאות-אניות ועוד כל מיני מקצועות כאלה. בעצם החבל-ימי-לישראל הוקם למטרה זאת: בשביל להקים תשתית-ימית-יהודית. מובן שזה לא היה בעידוד של השלטונות הבריטיים. אבל עקב המלחמה נפתחו אספקטים מסוימים של הכשרה מקצועית.

זה כבר היה אחרי נפילת כרתים. במלחמה בכרתים השתתפו הרבה יהודים ארצישראליים; מהם גם נפלו בשבי. ובאותה תקופה כמובן היה גיוס נרחב בעידוד המוסדות. רבים מבני הנוער התגייסו לשרות בצי הבריטי, דבר שלא יכולנו לעשות לפני המלחמה.

א.ל. ועל רקע זה אתה התגייסת לצבא הבריטי, ששימש לך אח"כ קרש קפיצה גם לבריגאדה?

נ.ע. לא, זה לא קרש קפיצה. כשהוכרז על הקמת הבריגאדה אפשרו לחיילים יהודיים מארץ-ישראל ששרתו ביחידות אחרות להצטרף לבריגאדה.

א.ל. ולעזוב את הצבא?

נ.ע. לא, הבריגאדה הייתה בתוך הצבא הבריטי, תחת פיקוד של קצינים יהודים, כשמפקד הבריגאדה הראשון היה בריגדיר אנגלי ממוצא יהודי.

א.ל. מי זה היה?

נ.ע. בריגדיר בנג'מין.

א.ל. איפה שרתת, וכמה זמן?

נ.ע. שירתי בשלבים האחרונים של המלחמה באפריקה. ואח"כ באיטליה, וגמרתי את המלחמה בבליה.

א.ל. באיזה תפקיד?

נ.ע. בעיקר סיירות, זה המקצוע שאומנתי לו בשורות ההגנה.

א.ל. ומה אתה עושה אחרי המלחמה?

נ.ע. אחרי המלחמה או בשלבים האחרונים, לפני שהחיילים שוחררו הייתי כבר פעיל בהברחת נשק מהבריגאדה לדרום-צרפת. שם אוחסן זמנית ואח"כ הובא לארץ. ואחר כך, ובהמשך ישיר לכך, עסקתי בפעילות של הברחת יהודים שיצאו ממחנות הפליטים. העברנו אותם גם לאיטליה וגם לצרפת וגם ליוגוסלביה שמשם אח"כ הם הוברחו לארץ, חלקם הגדול כמובן נתפש ו"אושפז" בקפריסין.

א.ל. "אושפז"? אני מבינה שזה, כפי שאומרים, "פסון דה פרלה" (דרך דיבור) במקום הסגר. באיזה מסגרת אז פעלת?

הארכיון לתולדות ההתיישבות בנגב ע"ש דוד טוביהו

ספריית ארן. אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

נ.ע. במסגרת ה"הגנה". זה היה הכל במסגרת ה"הגנה". ה"הגנה" פעלה בתוך מסגרת צבא הבריטי כל השנים. חברי ה"הגנה" היו תחת פקוד של מפקדים, מפקדי ה"הגנה" בתוך המסגרת של הצבא הבריטי.

א.ל. האם זה היה ידוע לשלטונות הבריטיים?

נ.ע. לא, לא היה ידוע.

א.ל. ועם זאת, אתם הייתם למעשה חיילים מגויסים בבריגאדה.

נ.ע. נכון, בצבא הבריטי. הבריגאדה הייתה מסגרת פנימית בתוך הצבא הבריטי, ודאי.

א.ל. ואתם פעלתם באותה מסגרת?

נ.ע. בתוך המסגרת הזו. אבל כך פעלה לא רק הבריגאדה, גם יחידות כמו יחידות תובלה שלא היו בתוך המסגרת של הבריגאדה, רק בצבא הבריטי גופא. היו יחידות של ישראלים כגוש, לא בסדר גודל של גדודים, רק פלוגות או אפילו מחלקות. והם פעלו כמובן בתוך המסגרת הזאת כשליחי ה"הגנה".

א.ל. באיזו שנה אתה משתחרר?

נ.ע. אני באופן רשמי השתחררתי ב-1946, אני חושב. באופן רשמי, כי למעשה עלה במקומי מישהו אחר: אחד העולים הועלה במקומי, בעזרת המסמכים הצבאיים שלי, על האוניה שהובילה את המשוחררים לארץ, ואני נשארתי באירופה, חסר זהות.

א.ל. ומה אתה עושה אז?

נ.ע. מה שעשו כל האחרים אז. נסענו במשאיות מכוסות, גם של הצבא הבריטי, גם של צבאות אחרים, במחסה כאילו של הצבאות האלה, והעברנו פליטים מגרמניה לאוסטריה ויוגוסלביה וגם לאיטליה, גם אחדים לצרפת.

א.ל. ועד מתי זה נמשך, מתי אתה חוזר ארצה?

נ.ע. אני חזרתי ארצה ב-1948 - אני חושב שזה היה בסביבות מאי.

א.ל. כלומר עם פרוץ מלחמת השחרור?

נ.ע. עם פרוץ המאורעות; זאת עוד לא הייתה מלחמה ממש; יישובים ושיירות הותקפו וכו' וכו'.

א.ל. ומה אתה עושה אז בארץ?

נ.ע. הוצבתי אז בגוש טבריה, או גוש כנרת, אני לא זוכר בדיוק את השם הרשמי. עסקתי תקופה מסוימת בהטמנת מוקשים מסביב לעמודים של חברת החשמל. כי אז התחילה פעילות של פיצוץ העמודים. אחרי זה עסקתי בארגון של הגנה אזורית. בשלבים הראשונים והאחרונים של כיבוש טבריה. הייתי בטבריה ואחרי זה ...

א.ל. השתתפת ממש בכיבוש טבריה?

הארכיון לתולדות ההתיישבות בנגב ע"ש דוד טוביהו

ספריית ארן. אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

נ.ע. השתתפתי בכיבוש טבריה, וגם בקרב בקרני-חיטין נגד העיראקים. הייתה שם, נדמה לי, הקבוצה הראשונה של עולים חדשים שחילו מיד כשהם הגיעו. זה היה עוד לפני הקרב הגדול של הבקעת שער הגיא (באב-אל-וואד) שבו נפלו כל כך הרבה. נדמה לי, שזה היה כמה חודשים לפני אירוע קרב באב-אל-וואד. אני, קבלתי תחת פקודי את הקבוצה הראשונה של חיילים שלא יכולתי לדבר אתם, כי אני לא ידעתי לדבר אידיש.

א.ל. מאיזה מקום הם היו?

נ.ע. רומנים, פולנים, אינני יודע, מכל מה שהגיע אז. צעירים, כמובן, שעברו אימון מזורז של כמה ימים בתל-אביב והובאו ... אני חושב שהם צורפו לאיזה יחידה שאז כבר הייתה במסגרת כאילו צבאית של צה"ל, בחיפה או באזור חיפה, ומשם הגיעו אלינו כשבעקבותיהם כבר הגיעה יחידה תחת פיקודו של לסקוב. זאת הייתה ההתחלה של "גולני" תחת פיקודו של לסקוב, שאותו הכרתי היטב, כי הוא שירת יחד אתי בבריגאדה. הקבוצה הזאת הייתה בסדר גודל של פלוגה, והיא השתתפה בקרב הראשון שלהם בקרני-חיטין.

א.ל. הובלת אותם, היית מפקד שלהם?

נ.ע. אני הייתי מפקד של הפלוגה הזאת, כן.

א.ל. ומה אחר-כך?

נ.ע. כשטבריה נכבשה לא היה לי מה לעשות שם. נפגשתי עם משה דיין שהכרתי אותו מלפני כן. הוא הציע לי להצטרף לגדוד 89 לקראת הכיבוש של לוד ורמלה. השתתפתי בכיבוש של לוד ורמלה. ביחידת-הפריצה שמשה דיין אז היה מפקדה, ושהבסיס שלה היה בן-שמן. אחרי שהוא גמר את תפקידו שם, הוא עלה למטכ"ל. אחד הגדודים שהשתתף בכיבוש לוד היה תחת פיקודו של משה דיין, בחטיבה 8 (שהיה בפיקודו של יצחק שדה). אחרי כיבוש לוד הוא השתתף בכיבוש פלוגיה ואח"כ החלק הגדול של הנגב. היחידה שלי לחמה מסביב לבאר-שבע, אם כי בכיבוש העיר לא השתתפה; הייתה זאת יחידת פלמ"ח שכבשה את באר-שבע. אנחנו לחמנו בסביבה, הגענו עד גבול רפיח, אבל לא הצלחנו לכבוש אותה. אחר כך החזירו אותנו לכיוון באר-שבע, אבל עד שהגענו היא כבר נכבשה.

א.ל. זה היה גדוד 89 אמרת?

נ.ע. גדוד 89 בחטיבה 8.

א.ל. זה הרגע לשאול - מתי אתה מגיע לבאר-שבע ובאיזה אופן?

נ.ע. ובכן, אני אחרי שנגמרו כאילו הקרבות - אני חושב שזה היה בהפוגה השנייה, נדמה לי (זה לא זכור לי בדיוק האם הראשונה או השנייה) גדוד 89 צורף לחטיבה, לגדוד 9 של הפלמ"ח (למיטב זכרוני), חנינו בעיקר בעקרון; לא מצא חן בעיני השילוב הזה וגם - - - לא נטמענו. ואני בקשתי אז שיעבירו אותי ליחידה שבמסגרתה עברו עלי הרבה "גלגולים" קודמים בזמן ה"הגנה". וזו הייתה יחידה של תפקידים מיוחדים, של מודיעין. הבסיס שלי היה אז בירושלים. עיקר העבודה שלנו היה עם סוכנים ערבים, וחלק מהסוכנים שלי היו מב"ש או מאזור ב"ש. פעלתי בסביבות ירושלים וב"ש. הייתי נוסע פעמיים בשבוע לב"ש לפגוש את הסוכנים שלי. זה היה בעצם המגע הראשון שלי עם ב"ש, שעוד לא הייתה עיר. זה היה רק בסיס צבאי אז.

א.ל. עם ממשל צבאי?

נ.ע. כן, ממשל צבאי; אבל עדיין לא היו אזרחים ממש. לא התחילו ל....

הארכיון לתולדות ההתיישבות בנגב ע"ש דוד טוביהו

ספריית ארן. אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

א.ל. ואתה היית איש צה"ל?

נ.ע. כן. הייתי בצה"ל, אבל הייתי לבוש אזרחית. לא הייתי, תפקידי לא היה במדים. אח"כ נשלחתי בשליחות המודיעין לחו"ל. אני לא רוצה להיכנס לפרטים האלה, מטעמים מובנים. אבל שירתי בחו"ל, נתפשתי והייתי בבית-סוהר ויצאתי משם, עדיין כחייל צה"ל.

א.ל. אתה גם לא יכול לציין לאן זה?

נ.ע. 51- חזרתי וצירפו אותי ליחידה בצפון שלא מצאה חן בעיני. אז היה מפקד מחוז ב"ש עודד מסר, שהיה ידידי מאז שהוא שירת כקצין מודיעין בחטיבה 8; הוא העביר אותי אליו למחוז לב"ש. זה היה ב-1951, לקראת סוף 51. הכוונה הייתה שאני אקים שם יחידת סיור מדברית. זו הייתה יחידה ראשונה, לאמתו של דבר, שאורגנה למטרה ספציפית בשטח. אחרי זה בא משמר הגבול והיחידות הדרוזיות וכל השאר. אני הייתי כאילו המייסד של הקו הזה. ניתן לי לבחור חיילים מיחידות אחרות, מכל יחידה שרציתי גם בבסיסי אימונים וגם ביחידות קיימות בצה"ל.

א.ל. אתה בחרת לבד?

נ.ע. בחרתי לבד. כן, זו הייתה בחירה אישית.

א.ל. מה היו הקריטריונים לבחירה הזאת?

נ.ע. בעיקר אישיים; על בסיס אישי; ראייתי כל אחד ואחד מהמועמדים שהביע עניין מיוחד בסיירות, או בגיאוגרפיה, או בצד הזה של לוחמה, ולא בקסמה של הרפתקה - לדקור ולהרוג אנשים וכו'. היחידה לא הייתה מיועדת ללוחמה הקרויה מהוגנת. הוקם בסיס אימונים מיוחד בבית-גוברין, נדמה לי שארץ כששה חדשים. ואחרי זה קבלנו ציוד מיוחד ותנאים מיוחדים ליחידה הזאת. אנחנו עסקנו רוב הזמן בסיורים לאורך הגבול המצרי וחלקית בגבול הירדני. הרבה מאד עסקנו במיפוי בערבה, שאחר-כך שימש כבסיס לתוואי שהיה אמור להיות מסילת-הברזל לאילת (שהוא עדיין לא התממש). בסוף 1953 פג החוזה שהיה לי עם צה"ל שחתמתי עליו לפני שנשלחתי.

א.ל. זה היה על בסיס של חוזה מיוחד?

נ.ע. לא, לא זה היה חוזה רגיל של צה"ל. היו חוזים לשלוש שנים, חמש שנים. לפני שיצאתי בשליחות לחו"ל חתמתי חוזה, כי עד אז הייתי כאילו חייל מן השורה. ואז נכנסתי לצבא קבע, שרק אז הוקם. החוזה שלי פג בתקופה ששירתי בבסיס שלנו בבאר-שבע. ואז התחילו כבר להתארגן חיים אזרחיים, העיר כבר הייתה חיה. הרחוב הראשי כבר היה עם חנויות וחלק גדול מהעיר העתיקה היה מיושב. כבר היו מסעדות. המסעדה הגדולה הייתה בפינת הרחוב הראשי, ושמה "כסית". הרומנים עוד לא דברו עברית אבל הסטייקים היו רומנים וכו'. כשהגעתי לבאר-שבע, ב-1951, כבר הייתה עיר. אז, נדמה לי, הכרתי את טוביהו.

א.ל. נעצור כאן לרגע. עוד שאלה שברצוני לשאול אותך, כשביקשת להיות ביחידה המיוחדת הזאת, הייתה לך איזה שהיא הכשרה לזה? איזה ניסיון בסיירות?

נ.ע. אני הייתי מפקד יחידת הסיור של חטיבה 8. זו הייתה יחידה משוריינת.

א.ל. ועל בסיס זה ביקשת אחר-כך להקים יחידה?

נ.ע. אני לא ביקשתי; אני רק ביקשתי מעודד מסר לעבור לשרת תחת פיקודו. אני לא הצעתי להקים יחידה. אני הייתי סייר, הייתי קצין מודיעין מדופלם. זה היה רעיון שעודד מסר אז הציע לי; הוא שאל אותי האם

הארכיון לתולדות ההתיישבות בנגב ע"ש דוד טוביהו

ספריית ארן. אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

אני מוכן להקים יחידה כזאת ולהיות אתה עד שהיא תקום, לפחות, ותיכנס לפעולה. אני הסכמתי, עד גמר החוזה שלי.

א.ל. מה אתה עושה עם גמר החוזה?

נ.ע. בתקופה שעסקתי במיפוי וסיור נתקלתי בקבוצה של גיאולוגים מהאוניברסיטה, שחיפשו מרבצים מינראליים במכתשים ובערבה, או לפחות בחלק מהערבה. אחד הפרקים שלא נגעתי בו עד כאן, הוא שכמעט כל חיי, החל מגיל 10 היה לי עניין ועסקתי בפיסול.

א.ל. ממתי הנטייה הזאת שלך?

נ.ע. אני התחלתי לפסל בגיל 10, לחצוב באבן, כי באותה תקופה אצלנו בחצר היו פועלים ערבים, חוצבים שעסקו בתיקוני הבית. משום מה נמשכתי למקבת ולאזמל.

א.ל. זאת אומרת ממש נטייה טבעית.

נ.ע. טבעית, בלי שום דחיפה. להיפך, אבי העניש אותי קשות על הנזק שאני גרמתי. כל השנים עסקתי בגילוף וגם בחציבה. למרות שאף פעם לא היה לי עניין, נאמר, בציור. לא בלטתי בשום דבר, לא הצטיינתי בשום דבר בשטח הציור, אבל עסקתי תמיד בגילוף, גם בעץ וגם בחציבה באבן. אחד הדברים שלא אהבתי, זה לא אהבתי לכייר. לא אהבתי לעבוד בחומר רך.

א.ל. כבר הייתה לך אבחנה כל-כך ברורה?

נ.ע. בודאי, כי אחרי הכל בגן-הילדים כבר נתנו לנו חומר לעסוק בו. בשבילי זה היה בוך. כך שבזה לא עסקתי, אפילו עם הנטייה לפיסול. מה שאהבתי, זה רק גילוף בעץ או חציבה באבן.

כשהשתחררתי מהצי, הייתי במעמד של נכה. התחלתי כסטודנט שלא מן המניין להשתתף בקורסים לארכיאולוגיה בירושלים. וכחלק מתכנית הלימודים אז, נתנו לחלק מהסטודנטים לעבוד בהתנדבות במוזיאון רוקפלר בשחזור של שברי חרס ופסלים וכו'.

א.ל. שחזור?

נ.ע. בעצם זה לא היה שחזור. לאמתו של דבר זאת הייתה הרכבה, אבל לא השתמשנו באותם החומרים. ואז התעורר בי הצד האומנותי שבדבר: כי עד אז לא היה לי שום עניין אומנותי, אני לא הסתכלתי ברפרודוקציות ולא התעניינתי בספרי אומנות. לא ידעתי כלום על אומנות. אני לא חושב שעד אותו גיל, בגיל 18 או 19 ראיתי אי פעם, כלומר שמודע לי שהסתכלתי על ציור. אבי היה קונה ציורים של כל מיני ציירים פלשתינאים, יהודים. באותה תקופה זה נחשב לתמיכה כספית. אבל לא ידוע לי שהוא התעניין באומנות. בבית אצלנו תלו כל מיני ציורים של ציירים פלשתינאים או ישראלים באותה תקופה, אבל לי לא היה לי שום עניין בציור כאומנות וגם פיסול בשבילי לא היה אומנות. בשבילי זה היה פיסול. בלי שום רגשות. רק עם המגע שהיה לי במוזיאון רוקפלר עם פסלים התעוררה אצלי התעניינות בנושא של אומנות כאומנות, בלי שום קשר להיסטוריה או לארכיאולוגיה, ואז התחלתי לקרוא בנושא, ואחר-כך כשהגעתי לאירופה במסגרת שירותי בצבא הבריטי בזמן המלחמה התחלתי - במידה ומוזיאונים היו עוד קיימים ופתוחים באיטליה, ובמיוחד בתקופה שכבר הקרבות נגמרו והיו מוזיאונים - בפעם הראשונה בחיי בהכרה להסתכל באומנות, בלי שום עניין פרופסיונאלי. לא הייתה לי שום מטרה או שום כוונה; אני ראיתי את הקריירה שלי בתוך מסגרת פחות או יותר צבאית, כי ככה חונכתי מילדותי. אבי היה ציוני, הוא לא היה בא לארץ ממטרות ובכוונות דתיות. משפחתו הייתה משפחה מתבוללת והוא בא ב-1906 - כציוני לכאן. וכל ילדותי חונכתי שחיי הם קודש לחלום הציוני, להקמת מדינה, זה החלום של הרצל. ומאחר שבכוונה או לא בכוונה מגיל 14 צורפתי לשורות ה"הגנה", הוכשרתי כאילו לקריירה צבאית, במסגרת זאת או אחרת. ככה שלא עלה בדעתי שאי-פעם אני עלול אפילו לבחור באומנות כמשלח-יד או תעסוקה.

הארכיון לתולדות ההתיישבות בנגב ע"ש דוד טוביהו

ספריית ארן. אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

בהולנד, שאליה הגענו בגמר המלחמה לשמירה על בתי סוהר של שבויי מלחמה, הכרתי אישה הולנדית שאחר-כך התחתנתי אתה, שהייתה ציירת והיא הייתה בעצם הראשונה שעודדה אותי להתייחס יותר ברצינות למה שעשיתי, כי תמיד ישבתי וגילפתי (גם בצבא וגם בכל המשימות שהייתי), אבל בשבילי זה היה עיסוק כמו שמישהו אחר עישן או שתה. אני ישבתי וגילפתי. באותה תקופה גם התחלתי להתעניין קצת בקדרות, כי פגשתי באמצעותה באמסטרדם קדרים מקצועיים. עד אז התייחסתי לעבודה בחומר הרך כעבודה תכליתית שעסקו בה הבדווים שעשו כדים. כך התייחסתי לקדרות.

נ.ע. כאמור, הקדרות הייתה בשבילי הגדרה של עשיית קדרות לשימוש. בהולנד נתקלתי בפעם הראשונה בקדרים שעשו אומנות. לא שבמקרה התוצר גם היה שימושי; אבל הדחף הראשון לא היה ליצור כלים שימושיים, כי אם יצירה אומנותית. אני עצמי ניסיתי להתעסק עם זה, אבל זה לא משך אותי. זה עורר בי את אותן הדחיות שהיו לי עוד בגן הילדים אל הבוץ. אבל בתקופת שירותי במחוז הנגב כמפקד היחידה הזו נתקלתי באותם הגיאולוגים והייתי נוכח כשלקחו את הדוגמאות הראשונות של החומר הקרוי "קלינקר". מאוחר יותר הוכח בבדיקות מעבדתיות בירושלים שהחומר הזה חסין אש. החלק האחרון של שירותי בצה"ל הוכיח לי שבסופו של דבר אני לא בנוי לקריירה צבאית. אני תמיד הייתי איש מאד לא ממושמע. נחשבתי תמיד כבעל מקצוע במה שעסקתי, אבל לא הייתי חייל במשמעות המלאה. לא אהבתי לפקד על אנשים ושנאתי לקבל פקודות. אי לכך הגעתי למסקנה, שגם בשביל הצבא וגם בשבילי יהיה יותר טוב אם אנחנו ניפרד כשהחווה שלי ייגמר. הנושא הזה הוא די כאוב בשבילי, כי כל פעם אני מאד מתרגש כשאני מדבר על זה. שזה הפך להיות כמעט בדיחה כשמדברים על ציונות. בשבילי ציונות זה היה דבר משמעותי, אני לא יכולתי לראות את חיי נגמרים בזה שגמרתי לשרת בצבא למטרה הציונית. אבל מאחר שהמלחמה נגמרה, המדינה כבר הייתה קיימת, חיפשתי מכשיר אחר למלא את הייעוד שלי במסגרת הציונות. והדבר היחידי שיכולתי לחשוב עליו היה מסגרת תעשייתית בבאר-שבע. אני לא יכול לומר אפילו אם זו הייתה השראת פתע או אם משהו רמז או אמר או מה שזה לא היה. אבל התעורר בי הרעיון כשאשתחזרר מצה"ל לנסוע לחו"ל להתמחות בקרמיקה תעשייתית, בשביל להקים מפעל, התכוונתי להקים מפעל באופן פרטי בבאר-שבע, בגלל חומר הגלם המצוי שם. מפעל-תעשייה קראמית. ומאחר שהיו לי קשרים באמסטרדם, למרות שבינתיים התחתנתי והתגרשתי, זו הייתה אישה יהודיה שעלתה אחר-כך לארץ; אבל פה בארץ התגרשתי, זמן קצר לאחר שחזרנו לארץ למלחמת השחרור. אבל היו לי קשרים שונים שם בין האומנים. חזרתי להולנד וחייתי במחיצתו של פסל הולנדי מאד ידוע, לא יהודי, קתולי.

א.ל. מה שמו?

נ.ע. סטאוטהאמר (STOUTHAMER). הוא היה איש מאד משונה. כשאני הכרתי אותו הוא היה בן 50 אולי, כשבאתי לגור איתו בביתו, הוא היה אולי בן 56, אולי יותר. רוב חייו הוא התחנך וגדל להיות נזיר ישועי. לפי דבריו הוא תמיד הרגיש צורך ליצור בפיסול, הוא היה פסל. מאד כנסייתי ואקדמי ואושר לו במסגרת המסדר הישועי ללמוד אומנות בהולנד, ולהתמחות בשטח זה. הוא עסק גם מספר שנים בתוך המסגרת הכנסייתית, ביצירה של אומנות כנסייתית. אבל הוא פגש באיזה אישה שהייתה שייכת ל-Salvation Army (כלומר "צבא הישע"). טוב, אז הוא פגש את האישה הזאת, שאני הכרתי אותה מאוחר יותר, אחרי שהוא כבר התגרש ממנה. היא השפיעה עליו וגרמה לו לעזוב את המסדר; הוא נודה מהכנסייה בכלל. הוא היה המורה הראשון שלי לאומנות הפיסול. באותו זמן גם נרשמתי לבית-ספר, מקביל לטכניון, לקולג' טכני.

א.ל. הכל בהולנד?

נ.ע. בהולנד, הכל בהולנד, כן; בטכניון במגמה של קרמיקה תעשייתית, או כימיה קראמית נאמר, או הנדסה קראמית. זה היה גם באמסטרדם וגם בשרטוגנוב שבדרום הולנד. אני התרכזתי במיוחד באותם הנושאים שחשבתי שהם יהיו הכי נחוצים לי בשביל להקים ולנהל מפעל. אני לא התעניינתי בכימיה כשלעצמה, ולא באספקטים הניהוליים, רק באספקטים הטכניים ביותר, גם של ההנדסה הקראמית וגם של כימיה קראמית תעשייתית. אני עשיתי את הקורס הזה בשנתיים. אחרי זה הצלחתי לקבל משרה של מנהל בית-מלאכה לקדרות בלונדון. זה היה בית-מלאכה קטן, שהועסקו בו נדמה לי 6 אנשים בייצור, 21- אנשים באדמיניסטרציה ומכירות. לי לא היה שום חלק בו, אני הייתי רק מנהל בשכר.

א.ל. למה דווקא בלונדון? אתה באת מהארץ, עד כמה שהיננו?

נ.ע. כן, אבל רציתי לרכוש ניסיון תעשייתי וזאת הייתה אחת ההזדמנויות. הכרתי באיזו שהיא הזדמנות יהודי אנגלי שהיה אחד מאבות התנועה המודרנית של אומנות ה-Arts & Crafts. הוא היה בן למשפחת רוטשילד. הוא ביקר אצלי; היה לי סטודיו קטן באמסטרדם. איך הוא הגיע לשם? האמת שהוא הגיע

באמצעות של אחת הנשים של איזה עובד דיפלומטי בשגרירות בן האג, איזו רופאה או מה, אני לא זוכר בדיוק. על-כל-פנים הוא שאל אותי מה התוכניות שלי לעתיד הקרוב, אני אמרתי שהייתה לי אחות באנגליה, שאם הייתי יכול למצוא מישהו שייתן לי הזדמנות לעסוק, לעבוד בבית-מלאכה קראמי לשנה שנתיים בכדי לרכוש ניסיון מעשי, הייתי מאד שמח לעשות את זה. הוא היה קשור עם איזה שהוא בית-מלאכה שהוקם על ידי שני מומחים הונגריים. נדמה לי שהגיעו לאנגליה עם תום מלחמת העולם, או שהיו במחנות-הסגר; הם לא היו יהודים. הם הקימו בית-מלאכה קטן והסכימו לתת לי מקום, שטח בתוך הזה לעשות "my own things", כפי שהתבטאו. אחרי זמן קצר הם רבו, פרצה איזה מחלוקת ביניהם לבין האיש שמימן אותם, שהוא היה יהודי אוסטרי, ואז הוא שאל אותי אם אני מוכן להקים לו בית-מלאכה. אמרתי אני מוכן לנסות והתחלנו מכלום - רק אני והוא. התחלתי לגייס אנשים; ביניהם הייתה אישה אחת, בחורה צעירה יהודיה. אחרי שהקמתי את המפעל ב"חרסה" בבאר-שבע, היא באה לעבוד איתי. אני בינתיים התחתנתי בלונדון עם בחורה ששירתה בתור קצינת העיר בבאר-שבע. אחרי שהיא גמרה את שירות החובה שלה, היא שירתה שנה אחת בקבע. היא נסעה לצרפת ללמוד פסיכולוגיה קרימינלית. אחרי כשנתיים היא החליטה שהיא מעדיפה להתחתן ובאה לאנגליה. נישאנו שם ואינני זוכר, אולי שנה שאחרי שהיינו יחד באנגליה, אמה באה לביקור והיא נספתה במטוס שהופל בבולגריה בדרכה חזרה ארצה, אם זכור לך המקרה הזה.

א.ל. כן, בטח. אז טענו שהמטוס הופל בטעות.

נ.ע. זה היום ברור שזה לא בטעות. עכשיו לאחרונה היה כאן אחד מהאנשים שהיו ממונים על הפלת המטוס, שהודה בכך שזה היה מכוון, כי היה שמה מישהו במטוס שהרוסים ציוו עליהם להפיל. אינני יודע אם זה התפרסם כאן באופן פומבי. זה נודע לי רק לאחרונה. מכל מקום, אשתי חזרה ארצה לעזור בזיהוי של החפצים האישיים וחלתה ואחרי זמן מה אושפזה בתל-השומר אז עם זעזוע עצבים, ואני נקראתי לחזור לארץ לטפל בה. התכוונתי להיות פה רק כמה שבועות, לראות מה מצבה ולדאוג איזה סדורים אני יכול לעשות בשביל להחזיר אותה לאנגליה; אבל זה נמשך כמה שבועות. פגשתי במקרה לגמרי את אהרון רמז שנתמנה זמן קצר לפני כן כאחד המנהלים או מנהל החטיבה התעשייתית ב"כור". אני הכרתי את אהרון רמז עוד בילדותי, אביו היה מכר, או חבר של אבי, ובאיזו שהיא הזדמנות נפגשנו ואחרי זה כשהוא היה מפקד חיל-האוויר, נפגשתי אותו כמה פעמים. על כל פנים נתקלתי בו באיזה שהיא הזדמנות חברתית, והוא שאל אותי מה אני עושה וכו', ומה התכניות שלי. אמרתי לו שאני מקווה תוך שנה לרכוש מספיק ניסיון באנגליה, בשביל לחזור ולנסות לגייס כסף להקים מפעל בבאר-שבע. הוא סיפר לי שיש ל"כור" מפעל לקרמיקה בחיפה לחרסינה סניטארית, ומתכוונים להעביר אותו לבאר-שבע וכי המפעל כבר היה בבניה שם. זה היה ב-1955, אולי בתחילת 56, לא זכור לי בדיוק. רמז אמר לי שאם אני רוצה לחזור ארצה, הוא ייתן לי אפשרות להקים מחלקה לקרמיקה אומנותית בתוך המפעל בכדי לנצל את החללים הריקים הנוצרים על העגלות שנכנסות לתנור השריפה בצורה יעילה. ניצל החללים האלה ימנע בזבוז של דלק. הרעיון נראה לי. כמובן זו הייתה הזדמנות יוצאת מן הכלל עבורי. וכשהתברר שאשתי תצטרך להיות מאושפזת תקופה הרבה יותר ממושכת ממה שנראה היה, ניסיתי לחזור לאנגליה לחסל את קשרי עם המפעל שם, ואת הדירה שהייתה לנו. אבל האנגלים לא הרשו לי לחזור לאנגליה. אז נפלה ההחלטה: לא הייתה לי כבר יותר דרך חזרה. בשהותי בהולנד הייתי כמה פעמים מוזמן לביתו של השגריר, בחגים או כך. באחת ההזדמנויות שמעתי שיש לו בת שלומדת ציור בפריז. באותם החודשים שהייתי בארץ, נתקלתי באשה שהייתה בזמנו, כששירתנו בבאר-שבע, מנהלת בית-החייל, גבי שטיסל. אני פגשתי אותה אז בתל-אביב, וספרתי לה מה התוכניות שלי ומה אני הולך לעשות. אז היא אמרה: "יש לי רעיון, למה שלא תיפגש עם פנינה עמיר". זו הייתה בתו של השגריר שבינתיים סיים את תפקידו, וחזר לארץ. (אני לא יודע אם הוא היה עוד במסגרת של משרד-החוץ או לא). את בתו אז עוד לא פגשתי, כל מה שידעתי עליה היה אותה הערה ששמעתי באופן מקרי בשגרירות. עכשיו ניצלתי את ההזדמנות ונפגשנו, נדמה לי שזה היה בביתם בשדרות-חן. שאלתי אותה אם יש לה איזה שהוא מושג בקרמיקה. והיא אמרה לא, אבל הייתה מעוניינת. הרעיון שהיה לי הוא להקים סדנה בעצם, אטליה - לא בית-חרושת - שבו יהיה ייצור של גופים שייצרו אותם בסדרות שאני אתכנן, בסגנון אישי, כאילו זו הייתה עבודה אורייגנלית, לא תעשייתית. רק התהלך של הייצור יהיה תעשייתי אבל הגמירה שלו תהיה ...

הארכיון לתולדות ההתיישבות בנגב ע"ש דוד טוביהו

ספריית ארן. אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

א.ל. אבל גם זה לא בכמויות גדולות?

נ.ע. לא. זו בדיוק הייתה הכוונה שאז הצטיירה במוחי, כי פחות או יותר על אותם הקווים עבדנו גם בלונדון. הצעתי לפנינה לעבור לעבוד אתי. והיא הייתה הראשונה, העובדת הראשונה שהכשרתי לעבוד בקרמיקה. וזה אופשר לנו לעשות במפעל שעמד להסגר בחיפה.

א.ל. זה היה אותו מפעל "חרסה", שאחר-כך עבר לבאר-שבע?

נ.ע. כן, זה אותו המפעל. אני לא זוכר אם שמו היה "חרסה" או לא. אבל שם ניתן לנו אגף עם תנור, וספקו לנו את החומרים. אותם החומרים שהם השתמשו לגופים הסניטאריים, שבמקרה היה נוח לניסיונות שלנו. שם עשיתי את הניסיונות הראשונים לערבב את החרסית מהנגב. הביאו לי כמה טונות מהחומר הזה, טחנו לי אותו בטחנות שהיו במפעל, ופנינה ואני עשינו את הקולקציה הראשונה של דוגמאות; הצגנו אותה כעבור כששה חודשים בגלריה "טרקלין" בחיפה. התגובה החיובית עודדה אותנו (וכמובן גם את "כור" שאתה היה לי כבר אז חוזה: לפי החוזה לא הייתי שכיר; הייתי כאילו עצמאי, באחוז מסוים של שותפות). זמן קצר אחרי התערוכה הזאת, הודיעו לנו שאנחנו יכולים להתחיל לעבוד בבאר-שבע. עכשיו הבעיה העיקרית הייתה למצוא אנשים שמסוגלים ורוצים לעבוד במפעל כזה. הרעיון שלי היה שאלה יהיו אנשי באר-שבע. כיון שהייתי אחד העוזרים הראשונים של רות דיין כשהקימה את "משכית", פניתי אליה ושאלתי אותה האם היא מוכנה לעזור.

א.ל. לשווק?

נ.ע. לא, לאו דווקא לשווק. התוכנית שלי הייתה להקים בית-ספר, להכשיר אנשים בבאר-שבע לפני שאני מקבל אותם לעבודה; אבל הייתי צריך בשביל זה גוף כמו משרד-העבודה, שיממן את הקמת בית-הספר ויקיים אותו. רוב האנשים בבאר-שבע היו עולים, מחוסרי עבודה, שלא הייתה להם שום הכשרה בייצור, לא תעשייתי ובוודאי לא אומנותי. חשבתי שאם יפנו את הכספים במקום לסיעוד סוציאלי להקמת בית-ספר להכשרה מקצועית... לא היה לי מושג (וגם היום יש לי מושג מאד מוגבל בזה) במערכת, במבנה השלטוני של ממשלות וממלכות. על כל פנים רות דיין היא הייתה זו שדברה עם משרד העבודה. האיש שהיא דברה אתו היה ברבש (אינני זוכר מה היה תפקידו). רות הסדירה לי פגישה אתו בבאר-שבע, אמרתי לו מה אני צריך. נתנו לנו תקציב לששה חודשים ושנים-עשר תלמידים, שימשיכו לקבל את התמיכה של מחוסרי עבודה בזמן הלימודים. בינתיים המשכנו לעבוד עם פנינה ועוד בחורה אחת, ישראלית שלמדה בנוורווגיה או בשוודיה, והגיעה, כמו צפור ששמעה שהוקמה מחלקה כזו; היא למדה משהו, לא ממש בשטח האומנות. היא הציעה לנו לעבוד אתנו. על כל פנים הקמנו את... , זה לא היה בית ספר, לאמתו של דבר זה היה קורס הכשרה, שהיה בעיקר מיועד למיון אנשים שיבואו או ישלחו ע"י לשכת העבודה. מביניהם מייננו את אלה שהראו את הנטייה הכי בולטת.

א.ל. זאת אומרת אלה שבאו באו לא מתוך נטייה לאומנות אלא כמחפשי עבודה?

נ.ע. כן. היו ביניהם יותר בחורות מאשר בחורים, כולם כמעט היו יוצאי צפון-אפריקה. לאחר מיון שעשינו, כעבור כמה שבועות נשארו כ-8. לא זכור לי בדיוק כמה נשלחו, אולי 15 או 20, שבחלקם דחיתי מיד בראיון הראשון ואחרים אחרי כמה ימים שבהם לא הראו שום יכולת או נטייה לעשות משהו. הכי מוצלחות היו הנשים. אף אחת מהן לא הייתה בעלת ידע, וודאי לא שום ניסיון. הכי מבוגרת מביניהן הייתה, אני חושב, בת 25. בתו של רב מרוקאי. אחר-כך הצטרף אלינו עוד בחור, אני לא יודע איך הוא הגיע, נדמה לי שהוא היה חבר קיבוץ; מה הייתה ההכשרה שלו אינני זוכר. על כל פנים הוא היה המדריך לעבודת אובניים. מאוחר יותר הוא נסע לארה"ב או לגרמניה; הוא היה ממוצא גרמני, השתלם בהנדסה קראמית ונדמה לי שהוא עוד עובד היום באיזה שהוא מפעל קראמי בצפון הארץ בעכו, או ליד עכו. הוא התחתן, אגב, עם אחת התלמידות שהוא הכיר בקורס, בחורה ממוצא עיראקי. היא הייתה אחת המוכשרות ביותר שגיליתי. באופן הדרגתי איך שהם התקדמו העברתי אותם מהקורס הזה למפעל, לעבודה. אינני זוכר בדיוק אם זה היה בסוף 56 או בתחילת 57. הצלחתי לשכנע את אשתי שבינתיים הבריאה, לעסוק בשיווק המוצרים שלנו בתוך מסגרת של "כור-מכירות" בתל-אביב. היא התחילה להציג את המוצרים שלנו במשרד שניתן לה אז

הארכיון לתולדות ההתיישבות בנגב ע"ש דוד טוביהו

ספריית ארן. אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

במשרדי "כור" ברחוב אלנבי. ואחרי ששה חודשים המקום נעשה צפוף וצר, ושכרנו אולם תצוגה ליד כיכר דיזנגוף. תוך שנה היא יצרה שוק כמעט קבוע למוצרים שלנו לכל מה שהצלחנו לייצר. ואז גם "כור" וגם הנהלת המפעל המקומי לחצו, וגם טוביהו הצטרף ללחץ, להגדיל את מספר העובדים בייצור. לא הייתה לי עם זה בעיה טכנית, כי יכולנו באופן יחסי למצוא גם פועלים מתוך המפעל שאפשר היה בקלות להכשיר אותם לעסוק בעבודה הזאת. הבעיה העיקרית הייתה בגמירה, בקישוט, ששמה לא היו לי אנשים מספיק, כי אותן הבחורות (ונדמה לי גבר אחד), יכלו רק לספק כמות מוגבלת של עצמים ליום או לשבוע. ועל אף זה שפרסמתי מודעות בכמה עיתונים בארץ, הצעתי לאנשים שיש להם איזה שהוא רקע אומנותי, הכשרה בגרפיקה בבצלאל או מאיזה שהם מוסדות אחרים לבוא להתראיין. הגיעו גם כמה אנשים. לא יכולתי להגדיל את הייצור באותה מהירות כמו ש...

א.ל. נדרש בשוק?

נ.ע. זה לא היה עניין של שוק. את דרישות השוק אפשר היה לספק. המטרה העיקרית הייתה להגדיל את מספר העובדים, פשוט ליצור יותר תעסוקה.

א.ל. למה אתה מציין דווקא את שלב הגימור, הקישוט, כנקודה קריטית, מי ייצר ומי נתן את העיצוב של הדברים?

נ.ע. אני עיצבתי, בזה לא הייתה שום הגבלה. יכולתי לעצב יותר ויכולתי לעשות יותר תבניות. אלה היו הדברים הטכניים, ולצקת את הגופים האלה אפשר היה בהרבה יותר קלות. להגדיל באופן דיספרופורציונלי לגידול הטבעי מאשר למצוא אנשים שיקשטו אותם, כי הקישוט כולו נעשה ביד.

א.ל. זהו בדיוק מה שרציתי לשאול. כשאתה מעצב דבר אחד, אתה יוצר תבנית ואז אתה ...?

נ.ע. לא, אני מייצר קודם כל מודל בגבס ואז מזה נעשית תבנית שאחר-כך משמשת כתבנית-אם בשביל לעשות תבניות לייצור.

א.ל. באיזה כמויות אז עשיתם דברים כאלה?

נ.ע. היו ימים שיצרתי ארבעה, חמישה דגמים חדשים ליום. מבחינה זו לא הייתה בעיה.

א.ל. וכמה מכל דגם הוצאתם?

נ.ע. הוצאנו דגמים, יציקות וקישוטים לפי מספר ההזמנות שהיא הצליחה לקבל. על כל דוגמה הייתה לנו סדרה של, נאמר, חמש-עשרה דוגמאות של קישוט, את הפרוטטיפים (אבטיפוס, דוגמה ראשונה לדבר) של הדוגמאות האלה אשתי הציגה בתל-אביב, הזמינה את הקניינים או את בעלי החנויות והם בחרו, הזמינו מספר כזה וכזה מדגם כזה וכזה עם קישוט כזה וכי'. עכשיו השיטה הייתה שכל שלושה חודשים הוצאנו סדרה חדשה של קישוטים. כלומר שאלה שכבר הובאו וסופקו לחנויות לא חזרנו עליהם. ואותן המקשטות היו כל הזמן תחת לחץ ליצור דגמים חדשים של קישוט על אותם הגופים שכבר היו לנו, שכבר יצרנו. כי כך יכולנו להשתמש בגופים למשך תקופה די ממושכת; אני כל הזמן יצרתי גופים חדשים, דגמים חדשים, אבל הקישוטים הייתה הבעיה העיקרית, כי לא רצינו להציף את השוק באותם הדגמים שיהפכו לסטנדרדיים, כמו אצל מתחרינו, שהיו בעצם שניים: "לפיד" ו"כל-קרמיק" במפרץ חיפה. אנחנו לא רצינו להפוך את מוצרינו למוצרים סטנדרטיים. לכן כל הזמן הלחץ היה על המקשטות ליצור דגמים חדשים של קישוט, וכמובן מה שלא התקבל בשוק, מה שלא קבלנו הזמנות - ירד, מחקנו. זה היה ניסיון וזו הייתה הכוונה המוצהרת. כל מה שאתן עושות תעשו, אנחנו מביאים את המוצרים לשוק, ואם אנחנו לא מקבלים על זה הזמנה, זה הולך לפח. פעם הגיע איזה גבר שעזב את אחד הקיבוצים, דווקא בנגב, לא רחוק מבאר-שבע, שהיום הוא גם צייר וגם קרמיקאי די ידוע בארץ, בנימין, אני לא זוכר בדיוק את שם משפחתו; הוא גר ביפו. גם הגיע אלי איזה בחור מאנגליה שהיה שם חייט. הכשרנו אותו מהר מאוד ואחר-כך נסע, חזר

הארכיון לתולדות ההתיישבות בנגב ע"ש דוד טוביהו

ספריית ארן. אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

לאנגליה ונעשה גם מורה די ידוע ומפורסם וגם קדר. הגיעה הבחורה שעבדה איתי באנגליה, וגם היא חזרה לאחר שהייתה פה כמה שנים, ולא נקלטה בגלל בעיות אישיות. היא חזרה לאנגליה וגם כן הקימה שם סדנה לקרמיקה. הגיעה תמר, אינני יודע מאין, נדמה לי בסוף 1957.

קלטת מס' 521 צד A

נ.ע. נדמה לי שבסביבות אותה תקופה ב-1957- כשהיו כשמונה עד עשר מקשטות, פנתה אלי אז מי שהייתה אז מנהלת ביה"ס שנקרא היה ביה"ס העירוני, אבל לא יודע ...

א.ל. פועה?

נ.ע. פועה, פועה מנצל. תודה. פנתה אלי אם אני אהיה מוכן לקבל בוגרות ביה"ס כחניכות. והתחלתי אז לקבל מספר מסוים של ילדות, בגיל 15 - 16, שנתתי לכל אחד מהמקשטים והמקשטות אחת מהחניכות האלה כעוזרת-מתלמדת. בסוף 57 אולי תחילת 58 עשינו את הניסיון הראשון לייצא. לא זכור לי באיזה צורה, נדמה לי שאנחנו השתתפנו באחת מהתערובות הבין-לאומיות באמצעות משרד המסחר והתעשייה, ונוצר קשר לאיזה שהיא רשת של חנויות וקבלנו הזמנת ניסיון. לא עמדנו בה בגבורה, כי לא הצלחנו לספק את מספר המוצרים בכמות שקבלנו על עצמנו. הסיבות היו גם טכניות וגם אישיות, כי באותה תקופה התחילו סכסוכים בין ההנהלה והמפעל וביני, לגבי כמות ה"חורים" שהקציבו לנו, כי הם לא נתנו לנו מספיק חורים, הייתה לנו יותר תוצרת ממה שהיו חורים, ואז היינו מעמידים את הסחורה המוגמרת שתחכה למקום, בינתיים היא הייתה מתאבדת והיו נוגעים בה ומקלקלים את הסחורה. העברתי את התלונות שלי להנהלת "כור" והוסכם (נדמה לי בסוף 1957) שאני אצא בזמן הקרוב לגרמניה לרכוש תנור בשביל עצמנו, כלומר שלא נשתמש יותר בתנור הטונלי, כי אם יהיה לנו תנור בתוך המחלקה, ויוקם לנו בנין בשביל עצמנו, כמחלקה נפרדת לגמרי ובלתי תלויה, מלבד מהספקת החומר. ב-1958- יצאתי לאירופה, לתערוכה הבין-לאומית בבריסל שבה השתתפנו בכמה מוצרים - ואחר-כך לגרמניה שממש הזמנתי את התנור. כששה חדשים אחרי זה התנור הגיע; הקמנו אותו, ואז התחלנו לעבוד בקצב הרבה יותר גדול. אני לא רוצה להיכנס לתוך פרטים תקציביים וכספיים. בקיצור לפי טענתנו אנחנו כבר היינו אז לא רק במצב של נשיאה עצמית, כי אם עשינו כבר רווחים, אבל מאחר שהכספים שלנו נכנסו ישר לחשבונות המפעל, טענו, שהמפעל משתמש בחלק מההכנסות שלנו לכיסוי גירעונות של המפעל כולו. אולי כדאי שביום מן הימים מישהו יבדוק את הספרים של "חרסה" ושל "כור" בכדי להוציא את האמת לאור. על כל פנים אנחנו אז, כשקיבלנו את התנור החדש לעצמנו, העסקנו כבר כ-25 עובדים. והיו לנו תקוות רציניות ביותר לייצור עצמאי, כי נדמה לי שכבר שלחנו אז גם דוגמאות לגרמניה ולאנגליה. כשהתגובה עליהן הייתה חיובית, היו בעיות בעיקר עם הגבלות אדמיניסטרטיביות או בירוקרטיות של משרד המסחר והתעשייה, שהטיפול בהן לא היה בעצם צריך להיות מענינו. אנחנו סברנו שהנהלת "כור", או מחלקת השיווק של "כור" הייתה צריכה לעסוק בזה, והם לא טיפלו בזה. הם לא התייחסו לכל העניין שלנו ברצינות מספקת. למרות זה שהיינו בלתי תלויים לגמרי בשיווק, כי אשתי עסקה בשיווק, היא הייתה שכירה של

א.ל. גם לגבי יצוא?

נ.ע. לא, לגבי יצוא זה לא היה ענינה. אנחנו יצרנו את הקשרים בעצמנו ביוזמתנו, אבל ברגע שהגיעו הזמנות וחוזים ותשלומים וכו', זה היה צריך להיעשות על-ידי מחלקת השיווק של "כור" בתל-אביב. שם התייחסו לכל העניין הזה בזלזול, אם להשתמש בלשון המעטה. לדעתי זאת הסיבה העיקרית שלא הצלחנו לפתח ממש שוק יציב של יצוא. פשוט האנשים שעסקו בזה, או היו אמורים לעסוק בזה, לא היו רציניים. לא התייחסו אלינו ברצינות על כל פנים. בדיעבד כשאנחנו מסתכלים על ההיסטוריה של "כור", אז היו מכשלות כאלה לכל אורך הדרך, בכל השטחים, לא רק בשטח שלנו המצומצם.

א.ל. הייתם אז מודעים לזה שהם היו אשמים?

נ.ע. אני האשמתני אותם. הם אמרו שלא אנחנו ולא הם אשמים. משרד המסחר ותעשייה אשם, האוצר אשם, כל העולם היה אשם, כי אנחנו גם היינו מייבאים חומרי גלם, כמו הכימיקלים, והם תמיד גרמו לנו לקשיים עצומים כי בסופו של דבר הייתי צריך לייבא כמויות קטנטנות של קילוגרמים באמצעות של יבואן מרחוב נחלת-בנימין. באופן כללי אני יכול לומר שמלבד שניים-שלושה אנשים בהנהלת "כור", גם מנהל "חרסה" דאז, בלבן (למרות זה שהיו לי הרבה מאד חיכוכים ואי-הבנות, והרבה מאד צעקות ודפיקות בשולחן),

הארכיון לתולדות ההתיישבות בנגב ע"ש דוד טוביהו

ספריית ארן. אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

הרי באופן כללי הוא נתן לנו תמיכה. לעומת זאת היו אנשים אחרים במפעל, מכל מיני ועדי פועלים וכד', שלא הרשיתי להם להתערב בבעיות הפנימיות של המחלקה שלי; מצידם היו כל מיני ניסיונות להכשיל אותנו בשלבים שונים של העבודה. אני עצמי לא הייתי איש הסתדרות ולא היו לי שום רצונות או נטיות לאפשר למישהו להכתיב את תנאי העבודה ולא את יחסי העבודה הפנימיים במחלקה.

א.ל. אז מי היו המתנגדים, זה מועד העובדים?

נ.ע. ועד העובדים וכל מיני אנשים התנגדו באופן אישי, כי הם ניסו לארגן את עובדי המחלקה ואני לא הרשיתי. במקרים מסוימים אפילו גירשתי אותם מהמחלקה. על כל פנים אנחנו מתקרבים עכשיו לשלב כמעט הסופי של חלקי בפיתוח המחלקה. החוזה שחתמתי עם הנהלת "כור" ב-1956 היה שאני אקים את המחלקה ואביא אותה למצב שהיא תוכל לפעול באופן עצמאי תוך חמש שנים. אני רתמתי את עצמי חמש שנים למשימה הזאת ואחרי זה הייתה לי כוונה לפרוש ולעסוק רק בפיסול, כי באותה תקופה כמעט לא עסקתי בפיסול. בסוף 1960 הודעתי באופן רשמי שאני מתכוון לפרוש מניהול פעיל, אבל הייתי מוכן להמשיך לייצר דגמים חדשים אם הם יפנו אלי. הובטחה לי עוד הזכות לקבל כ-10% מערך המכירות שהמשכתי לקבל כ-10 שנים אחרי זה. אני מיניתי, או ליתר דיוק המלצתי על פנינה עמיר כמנהלת המחלקה, אבל הם כפו עלי אחד מעובדי המשרד ב"חרסה" כמנהל אדמיניסטרטיבי ופנינה כמנהלת האומנותית. ב-1960 התחלתי, חזרתי לעסוק בפיסול והתמקדתי בעיקר בפיסול ארכיטקטוני, כלומר בעבודות פיסול שהיו חלק מבניינים, העבודה העיקרית והראשונה שלי פה ב-1961 הייתה במלון "שרתון" בתל-אביב, קיר גדול מבטון שבניתי (עכשיו רק נודע לי שהורסים את הבניין, וכבר הרסו את הקיר). זה היה ב-1961. בעקבות זאת קבלתי כל מיני הזמנות לעבודה בארה"ב והייתי בנסיעות בין ארה"ב לישראל. הם פנו אלי מפעם לפעם בין השנים 1960 ל-1963 ועשיתי בשבילם דגמים חדשים. היה גם איזה שהוא ניסיון שאני אכין בשבילם, כי אני הכנתי את כל הזיגוג (הגלזורות) על העצמים האלה; אני הייתי הכימאי שיצרתי את הנוסחאות עבור הזיגוג והם כמובן המשיכו לעבוד במשך שנים.

א.ל. מי באמת החליף אותך?

נ.ע. פנינה החליפה אותי כמנהלת האומנותית והאיש שהיה המנהל כאילו האדמיניסטרטיבי הוא זה שעסק בשיווק, כי גם אשתי יצאה מהעניין תוך ששה חודשים. לא, אנחנו מסרנו את השיווק, סליחה, טעות, מסרנו את השיווק של המוצרים שלנו לבית-מסחר לחפצי קישוט והאומנות בשרות-פנקס ששמו לא זכור לי, ואשתי עבדה איתו כשנה או אולי קצת יותר והכניסה אותו לשוק של המוצרים שלנו. ואז הוא היה זה שהיה מקבל את ההזמנות, מעביר אותן ל"חרסה"; ו"חרסה" הייתה מעבירה את הסחורה המוגמרת אליו, והוא היה מוסר לחנויות. ככה נדמה לי שזה עבד; אני כבר לא הייתי מעורב בזה, אשתי עוד הייתה מעורבת. לא זכור לי אם זה היה עוד שנה אולי אפילו שנתיים, היא המשיכה לעבוד במסגרת השיווק, אבל לא באופן עצמאי יותר, אלא באמצעותו של האיש הזה שאני לא זוכר את שמו. באותו זמן הם התחילו לייצר קישוטים שלא מצאו חן בעיני, למרות זה ששמי היה רשום עליהם ... לא עבדתי שם אבל שמי עדיין היה קשור במפעל ... והערת לי כך. אבל התשובה שקבלתי גם מפנינה בזמנו, וגם מהאיש שניהל אז, שאני גם כן לא זוכר את שמו (קובה, נדמה לי, קראו לו), שזה מה שהקונים רוצים, אז זה מה שהם מספקים להם. משמע, שהרמה של המוצרים, כולל גופים חדשים שנוצרו ע"י אחרים במחלקה (אינני זוכר מי עשה ניסיונות ליצור דגמים חדשים), האכזר ירדה. לפחות אני, כשעברתי בחנויות, והסתכלתי בחלונות ראוה, וראיתי מה מוצג שם תחת השם של "חרסה", הרגשתי שהרמה יורדת. יכול להיות שזה בלט אז בגלל זה שהיה שיפור רמה מסוים ב"לפיד", המוצרים של "לפיד" הם עברו בחלקם ממוצרים סטנדרטיים למוצרים יותר אינדיבידואליים כהתחרות במוצרים של "חרסה". למרות זה ש"לפיד" כבר היה שייך אז ל"כור".

א.ל. גם בתקופה הראשונה?

נ.ע. כשנתיים או אולי שלוש לאחר שאנחנו התחלנו, "כור" רכש את "לפיד". אבל הם ייבאו, נתנו לנו אפשרות להתחרות אחד בשני ולא התערבו; לא היה לנו קשר עם "לפיד" ו"לפיד" המשיך לעשות את מה שהוא רצה.

הארכיון לתולדות ההתיישבות בנגב ע"ש דוד טוביהו

ספריית ארן. אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

הייתה להם שם מעצבת שהייתה דווקא ידידה טובה מאד שלי. אבל אנחנו אף פעם לא דיברנו בענייני עבודה. הם עשו את שלהם ואנחנו עשינו את שלנו. על כל פנים אני ב-1963- הוזמנתי להיות אומן תושב בבית-ספר יהודי באנגליה. ובסוף 1963 לקחתי את משפחתי אתי לאנגליה, והיו לי כבר אז שני ילדים, מתוך כוונה לשהות שמה שנה ולחזור.

א.ל. באיזה מקום באנגליה?

נ.ע. שם בית הספר, הוא כרמל-קולג', והוא ידוע מאד. זה היה בית הספר היהודי היחידי באנגליה שיש בו גם פנימייה. זה קרוב לאוקספורד. זה מזרחית מאוקספורד כ-15 ק"מ. זה מוסד יהודי שהוקם על ידי רב עוד לפני מלחמת העולם השנייה. יהודי מעניין מאד. אני הכרתי אותו ב-1958- כשהם עמדו לבנות בית-כנסת, והאדריכל שתכנן להם היה אדריכל יהודי אנגלי מאד מפורסם שהכרתי. הוא פנה אלי שאני אתכנן ואצבע את הזוגיות הצבעוניות, הוטרג'. אז נפגשתי בפעם הראשונה עם המנהל הזה, ששמו היה הרב רוזן. הוא ביקר, אגב, כמה פעמים אחרי זה בארץ בין 1958 ו-1960- מתוך כוונה להקים כאן ביי"ס דומה בשביל תלמידים מבחוץ שיבואו הנה. הדבר לא עלה בידו. ב-1961- גילו שיש לו סרטן-דם והוא נפטר ב-1962- בגיל יחסית צעיר. אבל הוא השביע אותי מעל מיטת חוליו. והוא בעצם כתב לי באנגלית, שהוא כותב לי in the shadow of the valley of death (בגיא צלמוות). הוא ידע שהוא עומד למות, וביקש שאבטיח לו בשבועה שיום אחד אני אבוא לעשות את החלונות בכרמל כי אז, עד אז עוד לא בנו את בית-הכנסת כי לא היה כסף, והוא גם בקש ממני שאני אתכנן את הקבר שלו באדמות של ביה"ס כפי שאכן עשיתי. ב-1963- חזרתי לארה"ב בעקבות של איזה שהיא עבודה. שם קבלתי מברק מהמנהל שבא במקום הרב, שהם בונים בניין חדש בשבילי ובשביל משפחתי, יש להם תקציב. בית-הכנסת עומד בשלב של גמירה. ושאל האם אני מוכן לבוא לשנה. הסכמתי, אבל בתנאי שאוכל להמשיך לבצע את העבודות שלי ומה שתכננתי שם, זה היה להקים אולפנא, שישתתפו בביצוע של העבודות שאתכנן ואני אדריך מספר תלמידים שיעבדו בהתנדבות בביצוע של החלונות האלה בשביל ביה"ס. גם מתוך רצון לחסוך בהוצאות וגם בכדי לגרום לכך שהתלמידים ירגישו שזוהי עבודתם, שנמצאת בביה"ס שבו הם מבליים מגיל 8 נדמה לי עד גיל 18. אני מצדי התנתקתי בהדרגה מהקשרים שלי עם "חרסה" למרות זה שהמשכתי לקבל את הכספים. ולא יודע עד היום הזה בדיוק מה גרם לדרדור של המחלקה במסגרת של "חרסה" ו"כור".

א.ל. ועד לחיסול.

נ.ע. ועד לחיסול, בדיוק. אחרי כ-10 שנים בערך ב-1970- הודיעו לי רשמית שהמחלקה עומדת להתחסל, והם מפסיקים את התשלומים, שהם העבירו באופן אוטומטי לחשבוני בבנק. ואני לא הצלחתי להגיע בזמן לפני שהמחלקה התפרקה אבל הגעתי כמה חודשים - אולי שנה - אחרי זה. כשבאתי לבאר-שבע מצאתי רק שלט של המחלקה, ושלושה או ארבעה אנשים שעוד עבדו שם; פנינה עזבה והבחורות האחרות התפזרו, חלקן נקלטו במחלקות אחרות במפעל. וזה היה הסוף, עד היום הזה לא ידוע לי מאיזה סיבות.

א.ל. תרשה לי לחזור קצת לאחור, אני שוב חוזרת אל אותם הדגמים שאתה עיצבת, האם הישיבה שלך בבאר-שבע, באזור המדברי, השפיעה על צורות העיצוב שלך?

נ.ע. הרבה, הרבה.

א.ל. איך אתה יכול להסביר את זה?

נ.ע. תראי, קודם כל אני מאד קשור לנגב. אני קשור לנגב במיתרים שהולכים מרחק רב, כי אבי, בילדותי, כשעוד גרנו בזיכרון-יעקב, אהב סוסים והוא היה פעם בשנה יורד לבאר-שבע לשוק של הגמלים והסוסים והיה קונה שם. לי היו קשרים עם בדואים, עם שבטים בדואים בנגב מאז ילדותי. והנגב בשבילי זה היה גם בתוך הקונטקסט של החלום הציוני, וגם מאז הקמת מדינת-ישראל והזמן שאני ביליתי בנגב שהוא עבורי זיכרון ילדות; ובעיני, מבחינה גיאוגרפית, ישראל זה הנגב. לא הגליל. ובטח לא השומרון. בשבילי ישראל זה הנגב. ואני גם בצוואתי צויתי שאו יקברו אותי בנגב או שישרפו את גופתי ויפזרו את האפר בנגב. ככה

הארכיון לתולדות ההתיישבות בנגב ע"ש דוד טוביהו

ספריית ארן. אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

שאני יכול לומר כמעט בוודאות, למרות זה שזה לא במודע, לא הלכתי לנוף ורשמתי סילואטות של הרים ואחרי זה תכננתי כדים. אני יכול לומר היום בפרספקטיבה של העבר שההשפעה החזקה ביותר על הגופים שתכננתי ויצרתי בבאר-שבע התבססו על חוויות ויזואליות שלי בנגב. כלומר זיכרונות או קטעי זיכרונות של מקומות, סלעים, סילואטות וכו' וכו'. יותר מאשר כל דבר אחר. בפיסול שלי ישנם אלמנטים שונים לגמרי בעבודתי האישית. אבל מה שתכננתי שם בב"ש, זה הושפע ישירות גם מהקשיות, גם והיובש וגם מהרכות של הנוף.

א.ל. באותה תקופה שהיא למעשה תקופת בראשית היו עוד אומנים בבאר-שבע מקבוצת אומנות אחרת?

נ.ע. ובכן, חוה מחותן (שהכרתי אותה אישית רק בבאר-שבע, למרות שהכרתי את עבודותיה מלפני כן). נדמה לי שחוה מחותן הייתה האומנית הראשונה שהתיישבה בבאר-שבע, אם אינני טועה כמה שנים אחרי שאנחנו התחלנו. אחרי זה הגיעו עוד שתי בחורות. אחת מהן, יוכבד (מרקס), הייתה אלמנה של קצין שנהרג בקרב שאני הייתי מורה הדרך. הוא היה במשמר הגבול, ביחידה הדרוזית; הוא היה מפקד פלוגה, שנתנה כלווי לסיור מפקדים לאורך הגבול הירדני. הסיור הזה נכנס למלכודת ובעלה של יוכבד נהרג שם. אני הכרתי אותה זמן קצר; הם מקיבוץ כינרת או דגניה בעמק הירדן. היא בת הקיבוץ. אני חושב שהכרתי אותה באחת האזכרות.

א.ל. היא הגיעה לבאר-שבע אחרי שהתאלמנה?

נ.ע. כן, זה היה ב-1952-1953. אולי היא הגיעה כמה שנים אחרי זה; נדמה לי שיהודית מאיר פנתה אלינו להתקבל לעבודה ולא זכור לי מה הייתה הסיבה שלא קבלתי אותה. כעת אני לא זוכר במדויק אם זו הייתה יוכבד או יהודית, אחת מהן. לאחת מהן היה ניסיון בקדרות, ולשנייה לא היה ניסיון או מעט מאד ניסיון. שתי הבחורות החליטו לבוא לבאר-שבע ולהקים משהו בתחום הקרמיקה. אני עזרתי להן בהתחלה בסיפוק של חומר, סיפקתי להן את החומר שהיה מורכב מחרסית הנגב. בסופו של דבר הן הקימו את מפעלן המסגרת "חסין אש", ועברו להשתמש בחומר של "חסין-אש". עד אז אני סיפקתי להן את החומר שלי. מי עוד היה? נדמה לי שאף אחד אחר לא היה באותן השנים. מלבד יוכבד ויהודית וחווה מחותן.

א.ל. הזכרת את מיעוט האומנים בראשית ימיה של באר-שבע. אז לא היה מקום למפגש אומנים? יצרתם איזה שהוא קשר ביניהם?

נ.ע. הקשר בתוך המחלקה שלי היה קשר חזק מאד, כמעט משפחתי.

א.ל. בתוך המחלקה?

נ.ע. בתוך המחלקה, בין עובדי המחלקה נוצר קשר ממש משפחתי הם היו יוצאים, הבנות היו יוצאות. אני ביליתי שמה, גרתי בבית היאס. אשתי הייתה בתל-אביב. אני הייתי נוסע שלוש פעמים בשבוע הלוך וחזור, לי לא היו חיי חברה בבאר-שבע בכלל; לא נפגשתי עם אנשים מקומיים, לעתים רחוקות טוביהו היה מזמין אותי לאיזה שהוא אירוע אצלו בבית לזכר הימים של אז. אבל מלבד זה לא הייתה לי שום מעורבות לא בחיי התרבות ולא בחיי היום יום של באר-שבע. אני עבדתי בחרסה וישנתי בהיאס. זה הכל.

א.ל. הזכרת באיזה שהוא מקום את הגיאולוגים האלה שנפגשת במחצבים במכתש. אתה זוכר שמות?

נ.ע. אחד מהם היה מעניין. הוא התחתן מאוחר יותר עם בחורה שעבדה אתי במחלקה. זו שהגיעה נדמה לי מנורווגיה או משוודיה. אביה היה חבר הכנסת, חבר כנסת מאחת המפלגות הימניות. היא נפטרה מסרטן לפני זמן די רב. הוא עדיין גיאולוג. אני לא מכיר אותו היטב. נפגשתי אתו אולי כמה עשרות פעמים. אבל ידוע לי, אני דיברתי עם אחת התלמידות שלי, כלומר הבחורות שעבדו אתי, חנה רבין, לפני כמה ימים. היא סיפרה לי שהיא נפגשה בסוף השבוע הקודם, באיזו שהיא מסיבה, עם פנינה עמיר, זו שהייתה הראשונה שהתחלתי אתה את העבודה במחלקה בחרסה. זה הבעל של אותה אישה שהגיאולוג שהיה אח"כ

הארכיון לתולדות ההתיישבות בנגב ע"ש דוד טוביהו

ספריית ארן. אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

ראש מחלקה גיאולוגית, או באוניברסיטה או באיזה שהוא משרד ממלכתי. אני לא זוכר את שמו. וזה מקרה משונה ביותר, שזה אירועים כי זה קרה במשהו אולי ב-1952.

א.ל. אתה לא שומר קשר עם האנשים?

נ.ע. שום קשר אתם, שום קשר. אני בכלל ידוע ומוכר כאיש לא חברתי.

קלטת מס' 521 צד B

- א.ל. לקראת סיום הראיון שלנו הייתי רוצה לשאול אותך שתי שאלות. שאלה ראשונה: מה אתה עושה היום?
- נ.ע. מאז 1960 אני עוסק בעבודות אומנות שקשורות בארכיטקטורה, זה כולל גם פיסול ומוזאיקה וויטראז'ים. כל זה נעשה כמובן על-פי הזמנה. אני יצרתי מעט מאוד עבודות פיסול אישיות למכירה כי אני לא מייצר עבור ...
- א.ל. ללא הזמנה אתה מתכוון.
- נ.ע. לא שלא רק ללא הזמנה, גישתי לפיסול היא מונומנטאלית, היא מבוססת על עקרונות כמעט קלאסיים, שפיסול זה חלק מאו מקדשים, או ארמונות, או סביבה.
- א.ל. סביבתי יותר.
- נ.ע. סביבתיות ולא על פסלים כמו זה כאן, שזו אחת העבודות של עומר כהן רכש. מעט מאוד מייצר פסלים שהם מיועדים לשימוש ביתי. אני עושה פסלים קטנים שהם בדרך כלל מודלים או סטודיות בשביל פסלים גדולים. וכאשר בא מישהו ומתעקש לקנות את זה אז אני לפעמים גם מוכר, אבל אני לא בנוי לזה ו- נאמר אידיאולוגית - יש לי נטייה לא לעשות את זה. עכשיו ב-1980 או 81 מצבי הפיזי הורע ותקופה מסוימת לא יכולתי לעשות את המאמץ. מצב בריאותי היה מעורער ואז יצרתי סדרה של פסלים קטנים שזה היה בעצם פעם ראשונה, לא, לא פעם ראשונה פעם שנייה, שהיו לי מספיק פסלים קטנים של מישהו, אחד מבעלי-הגלריות הציע לי לערוך תערוכה ואז היו לי כמה תערוכות רצופות. באחת מהן שלא הייתה שייכת לאותה סדרה, אבל הוצגה כאן בארץ לפני שלוש שנים בגלריה כאן בת"א. אבל ברגע זה אני שוב עובד על ויטראז'. אני עוסק עכשיו כבר כמעט שנה בויטראז'ים שעשיתי בשביל כרמל-קולג' לפני 27 שנים. כי לפני שלוש שנים בערך היה טייפון באנגליה והוא הרס את החלונות העליונים, אלה חלונות מאוד גבוהים, בגובה של 20 מטר. ואז התבקשתי לייצץ להם איך אפשר לשחזר אותם, או לתקן אותם וזה לא היה ניתן. ואז הדבר היחידי שיכולתי לעשות זה להציע את הזכוכית במידה ואפשר ולבנות חלונות חדשים לגמרי. וזה מה שאני עוסק עכשיו. זה ודאי יעסיק אותי לעוד שנתיים.
- א.ל. בינתיים אתה גר שם עם העובדים?
- נ.ע. לא, אני גר באנגליה. עיקר העבודות שלי מ-1961 ואילך התרכזו בארצות-הברית, כל העבודות הגדולות שלי שהוזמנו, רובן בארה"ב, חלקן באנגליה וחלקן בגרמניה. והייתי במשך כל השנים עד 1974 או 75 כשפרץ המשבר הכלכלי הגדול, הייתי עסוק מאוד בביצוע של עבודות שבצעתי, רובן בצעתי באנגליה והעברתי לארה"ב. חלקן בצעתי בארה"ב. גרתי בשכונות לכרמל-קולג' כי הילדים שלי למדו שם, בשכונות עד לפני 12 שנה, ומאז אני גר באיזה כפר בעבר השני, בכפר חקלאי קטן מאוד שבו יש לי כמה סטודיות ובתי-מלאכה. אני עובד גם על פסלים אחרים מלבד "ויטראז'ים", בעיקר בעץ, ברגע זה פסלים גדולים. בינתיים שלושת ילדי, שני בנים שנולדו בארץ והבת שנולדה באנגליה, כולם בוגרים וגמרו אוניברסיטאות. הבן הבכור שהוא רופא-ילדים התחתן בשנה שעברה, וזה המצב שבו אני מוצא את עצמי ברגע זה.
- א.ל. שאלתי האחרונה היא, איך אתה משקיף על התקופה הזאת בבאר-שבע לפני כך-וכך שנים, ובתוך הסיפור הזה גם - האם זכורות לך איזה שהן חוויות מיוחדות או קוריוזים מיוחדים מאותה תקופה?
- נ.ע. ובכן, הנקודה הכי חשובה באותה תקופה בשבילי, היא בזה שהקימתי את המחלקה והבאתי אותה למצב שהיא הייתה מסוגלת לחיות בלעדי. הרגשתי בסיכומה של אותה תקופה ב-1960 וגם היום, שזה היה החוב האחרון שלי לציונות, מאחרי זה הציונות כמו שהכרתי אותה וגדלתי עליה לא קיימת יותר. ככה שכל ה... זו לא אפיזודה בחיי. אני היום בן 67. תקופה של 5 שנים לא נחשבת בקונטקסט הזה, אבל מבחינת כל

הארכיון לתולדות ההתיישבות בנגב ע"ש דוד טוביהו

ספריית ארן. אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

המשקע האידיאולוגי והרוחני שעליו גדלתי וקבלתי כמורשת משפחתית וסביבתית, לא הייתי יכול להיות שלם עם עצמי אלמלא עברתי את התקופה הזאת. כי כשהשתחררתי מצה"ל הרגשתי שאני עוד לא גמרתי את החוב, את זה שכאילו התחייבתי כלפי המורשת של אבי בעיקר. לא של מורי.

א.ל. והיום אתה כבר שלו, שקט?

נ.ע. תראי, היום בשבילי מדינת ישראל מנותקת מהחלום. באספקטים רבים אני מאד מאוכזב מהפורטרט של מדינת ישראל כמו שאני רואה אותה היום. מה שאני רואה - המציאות הישראלית של היום רחוקה מאד מהחלום שהיה לאבי ושהיה לדורו, וגם לי. אני לא יכול לומר שאני יודע, שיש לי תשובה על השאלה הנשאלת פעמים רבות: מה הביא אותנו לשינוי הדימוי והמבנה של החברה הישראלית היום? כשאני מדבר עם חברים פחות או יותר בני גילי, אני אומר: אנחנו לא מכירים את הארץ שהייתה ב-1948, אבל אחרים עונים: שזה תהליך טבעי, שכל חברה מתפתחת משתנית וכו' וכו'. שאנחנו, הדימוי שאנחנו משמרים, גם רגשית וגם רעיונית היא כקבועה --

א.ל. ואין מה לעשות? ...

נ.ע. אי אפשר להחזיר את ההיסטוריה לאחור, וגם לא הייתי רוצה להחזיר את ההיסטוריה.

א.ל. השאלה השנייה הייתה בדבר איזה שהן חוויות מיוחדות מאותה התקופה, איזה שהם קוריוזים מאותה התקופה?

נ.ע. הקוריוז היחידי שאני זוכר ויכול לציין אותו, שבאחד הימים - אני קיימתי כל הזמן קשר עם כמה מהשבטים הבדואים בסביבת באר-שבע - אחד השייחים שהיה חבר קרוב מאד שלי, שבמשך הזמן הצטרף למפ"ם והיה חבר כנסת. בן של בן-דודו שהיה ילד מאד מוכשר ואני כמה פעמים ארחתי אותו בביתי בתל-אביב ואפילו לקחתי אותו למסדרים של יום-העצמאות. כשהיה נער הביע כבר בגיל 13-15 רצון להיות רופא. רופא בשביל לטפל בבני-השבט, השבטים. הוא למד אצל פועה מנצל בבית-הספר. יום אחד בגיל 15 אני חושב הוא בא אלי ואמר: אני רוצה שתקבל אותי לעבודה, אני רוצה להיות אומן כמוך. לא, לא קבלתי אותו וגם אביו לא היה מסכים בלאו הכי. ואני עודדתי אותו להמשיך ללמוד והוא גמר את חוק לימודיו, אינני יודע אם הוא באמת הצליח להיות רופא או לא. אבל זו האפיזודה המשמעותית היחידה שאני יכול לזכור לגבי אותה תקופה. כל שאר החוויות בגלל תלישותי במידה רבה מחיי החברה בבאר-שבע, לא היו לי שום חוויות שאפשר לציין. לומר את האמת - יש לי מעט מאד חוויות במסיבות אחרות גם-כן. אני לא איש שחי על זיכרונות.

א.ל. טוב, אנחנו נסיים בזה. תודה רבה לך, היה מאד מעניין לשמוע את סיפורך.

נ.ע. תודה רבה לך, אני מקווה שמישהו בדורות הבאים יהיה מעוניין בסיפור הזה.

א.ל. אני בהחלט מאמינה בזה. תודה רבה לך!

נ.ע. תודה רבה לך.

הארכיון לתולדות ההתיישבות בנגב ע"ש דוד טוביהו
ספריית ארן. אוניברסיטת בן-גוריון בנגב